

SHAXS STRUKTURASI

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya "
yo'nalishi o'qituvchi*

Rahmatullayeva Gulruh Yo'ldosh qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya "
yo'nalishi talabasi*

Psixologiyada shaxsning himoya mexazmlar to'g'risidagi qarashlarning tub ildizi Z.Freydning shaxs nazariyasi borasidagi izlanishlariga borib taqaladi. Freydning psixodinamik konsepsiyasiga ko'ra shaxs tuzilmasi va himoya mexanizmlari ma'lum tizimlashtirilgan. Z.Freyd bo'yicha shaxs tuzilmasi uchta tarkibiy komponentlardan iborat:

"Id"sohasi-bu shaxsning instinktli jihati bo'lib, unda shaxsning eng kuchli instinktlari o'rin olgan. Ular shaxs xulq-atvorini to'g'ri va chet yo'llar bilan aniqlash va namoyon bo'lishini ifodalaydi. "Id" sohasi vazifalarini qoniqish tamoyiliga asosan bajaradi.

Z.Freyd psixoanalitik nazariyasida qayd etishicha, psixik jarayonlar qoniqish tamoyiliga ko'ra avtomatik tarzda boshqarilar ekan. Hech qondirilmaganlik ichki ruhiy zo'riqishni keltirib chiqaradi. O'z navbatida u psixik faollikni vujudga kelishiga olib keladi. Bu faollik zo'riqishni va qoniqmaganlikni susayishiga yoki qoniqishga olib keladi.

Hayot va o'lim instinktlari. Freydning psixodinamik nazariyasida ikkita asosiy instiktlarga ajratiladi: hayot instinkti (libido, eros) sifatida seksual instinkt; vayrongarchilik, buzg'unchilik sifatida e'tirof etiluvchi o'lim instinktlari (mortido, tanatos). Inson xulq-atvorining bu shakli shaxsning destruktiv instinkti sifatida namoyon bo'lib, agressiyani ham instinkt natijasi deb baholaydi. Ularning hayotiy zarurat sifatida namoyon bo'lishini to'sib qo'yish shaxsda jiddiy salbiy oqibatlariga olib kelishi kuzatiladi. Bu esa nevrozning asosi hisoblanadi. Asarlarining birida Freyd motido instinkti haqida to'xtalgan bo'lib, unda shaxs o'zini o'zi saqlash uchun (yo'q qilmaslik) o'zga kishini yoki o'zgalarni yo'qotishga intiladi. Uning psixoanalitik qarashlarida kuchaytiruvchi holatda instiktdan intellektning kuchlirog'i.

"Ego" sohasi-bu shaxsning ongli tomonini ifodalovchi ratsional qismidir.

"Ego" doimiy ravishda "Id" sohasi bilan o'zaro ta'sirlashuvda bo'ladi, ikki asosiy instinktlar Men tomonidan tanlanadigan mexanizm hali aniq ta'biri mavjud emas. Siqib chiqarish jinsiy xohishlar bilan kurashishda foydalaniladi.

“Men” va “U”ning tahlil qilishi va “Kayvoni Men”ning shakllanishiga qadar bir necha himoya mexanizmidan foydalaniladi. Barcha himoya mexanizmlarining maqsadi “Men”ga yordam berishdan iborat. SHu sababli ham u nevroitik, axloqiy va real iborat Menni zararlashi mumkin bo‘lgan uchta asosiy bezovtalanishga yo‘naltirilgan. Biroq “Men” ichdan chiqadigan norozilikdan himoyalani qolmasdan, ilk davrlarda xavfli instinktlar bilan tanishadi va norozilikni kechiradi. Agar tashqi qoniqish yoki manfaatning asosiy manbai tashqi ob‘ekt bo‘lgan holda unda shunchalik yuqori norozilikni kechirishga sabab bo‘lib qoladi. YOsh bolaning Meni ko‘proq qoniqish prinsipi bilan yashaydi. U tashqaridan bo‘ladigan norozilikni hali ko‘p kechirmaydi.

SHaxsning rivojlanishi

Z.Freyd patsientlarining hayotini kuzatish asosida shaxs shakllanishini dastlab besh yilda amalga oshirishini xulosaladi. Bolalar shaxs sifatida shakllanishida qator psixoseksual davrlarni boshdan kechirishini va bu bosqichlar alohida quvvat manbai erogen zonalarining o‘rniga bog‘liq deb ko‘rsatdi. Freyd ishonch bilan o‘g‘il bolalarning fallik bosqichdagi genetik ta‘sir tufayli onasiga nisbatan otasini rashq qilishini qayd etdi. Buning sababini grek afsonasi “SHox Edip afsonasiga tayanib” “Edip kopleksi” orqali tushuntirdi. Edip o‘zi bilmagan holda otasini o‘ldirib, Onasiga uylanadi.

Freyd psixoseksual rivojlanish bosqichlarini 5 davrini keltirib o‘tadi. U quyidagi 1-jadvalda o‘z aksini topgan:

1-jadval Psixoseksual bosqichlar

No	Bosqichlar	Yosh davrlari	Libido yo‘naltiriladigan zona
1	Oral	0-1,5	Og‘iz
2	Anal	1,5-3	Anus
3	Fallik	3-6	Jinsiy a‘zolar
4	Latent	6-12	Mavjud emas
5	Genital	12-18	Jinsiy a‘zolar

Himoya mexanizmlari. Z.Freyd o‘z nazariyasida shaxsning himoya mexanizmlarini ajratishga ham erishdi. Ko‘pincha nizoli zonalar psixika strukturasi U, salbiy emotsiya va kechinmalarda kuzatiluvchi (ta‘sirilanish, bezovtalanish va umidsizlik) frustratsiyaga olib keldi. Frustratsiya MENni har xil “chiqarish klapan”lari yordamida zo‘riqlashlarni olib tashlashga undaydi.

Bular psixologik himoya mexanizmlari deyiladi.

- repressiya : tashvish sabab narsa mavjudligiga behush inkor o‘z ichiga oladi;
- rad etish, ya’ni noma’qul ma’lumotni ochiq rad etish, qo‘shilmaslik;
- reaksiya: biri qarama-qarshi bo‘lgan id turtki ifoda o‘z ichiga oladi albatta odamni haydash

- proeksiya – o‘zidagi hissiyot va kechinmalarni tashqi ob’ektlarga ko‘chirish orqali paydo bo‘lgan xolatning sabablarini tashqaridan qidirishga moyillik;
- identifikatsiya – o‘zini axborot egasiga o‘xshatish, uning o‘rniga o‘zini qo‘yish orqali qadriyatlarni rad etish yoki tanqidsiz o‘zlashtirish;
- regressiya – ilgari hayotida, masalan, yoshligida bo‘lib o‘tgan qaysidir voqelarga qaytish, ularning yaxshi va ma’qullarini yana xotirada tiklash va xulqda qaytarish orqali o‘zida psixologik himoya yoki oqlovni tashkil etish;
- yolg‘izlanish-jamiyatdan o‘zini olib qochish, o‘zidagi o‘zgarishlarni boshqalarga bildirmaslikka intilish, bunda shaxsning faoliyati passiv tus oladi;
- ratsionallashtirish – mulohaza va fikr yuritish orqali o‘zida himoya instinktlarini paydo etish;
- sublimatsiya - o‘zgartirish yoki tabiiy quvvatdan impulslarini o‘z ichiga oladi va uni ijtimoiy maqbul xulqda ifodalashga yo‘naltiradi.

Z.Freydning izlanishlari undan keyinchalik bir qator yangi yo‘nalishlarni vujudga kelishiga sabab bo‘ldi.

K.Yung va uning Analitik psixologiyasi

Freydning izdoshlari sifatida faoliyat olib borgan olimlardan biri K.Yung. Yungning shaxs muammosiga doir yondashuvi Analitik psixologiya deb nomlanib, u o‘ziga xos yondashuvni ifoda etadi. K.Yung ilmiy g‘oyasining muhim jihati shaxs tipologiyasiga doir yondashuvdan iborat. U shaxsni ikki tipga ajratdi: ekstraversiya va introversiya.

Ekstraversiya– «ichkaridan tashqariga yo‘naltirilgan» degan ma’noni anglatib, bu tipga moyil shaxslar ko‘proq odamlar ichida bo‘lishni yoqtirishadi, o‘z kechinmalarini ko‘proq atrofdagilar bilan baham ko‘radi. Muloqotga kirishuvchan, tanishlari doirasi keng. Ba’zi hollarda jiddiylik etishmaydi. Odamlarni tez ishonchini qozona oladi va shuningdek, tez xafa qilishga ham moyil.

Introversiya–«tashqaridan ichkariga yo‘naltirilgan» degan ma’noni anglatib, bu tipga xos shaxslar og‘ir, vazmin, ko‘ngli nozik, beparvo, do‘stlik qoidalari qat’iy amal qiladigan. Muloqot doiralar cheklangan, tortinchoq, ko‘proq o‘zlarining ichki dunyolari bilan band va yolg‘izlikni yoqtiradigan. O‘z navbatida shaxs tiplarini psixikaning funksiyalari bilan uyg‘unlashadi.

K.Yung to‘rtta asosiy psixik funksiyaga e’tibor qaratdi:

fikrlovchi-ratsional;

hissiyot-ratsional;

sezgi –irratsional;

intuitsiya-irratsional.

Fikrlovchi tip-biror narsaning qadr-qimmatini aniq faktlar va mantiqiy mulohazaga tayanib baholaydi. Hissiyotli tip-yaxshi-yomon, go‘zal-xunuk tamoyiliga asoslanib emotsional baholaydi. Sezgiga asoslanuvchi tip-sezgi a’zolariga tushuvchi,

tashqi olam haqidagi axborotlarga tayanadi. Intuitiv tip-hayotiy voqealarning mazmunini ongsizlikda, tuyg'usi va taxminlariga ko'ra baholaydi. K.Yung ham Freyd singari psixikaning tuzilishi masalasiga e'tibor qaratdi. Uning talqinicha, psixikaning tuzilishi quyidagilardan iborat:

- Ong.

- SHaxsiy ongsizlik-o'zida qachonlardir anglangan, hozir siqib chiqarilgan va unutilgan nizo va taassurotlar, etarlicha ifodalanmagan hissiy taassurotlarni qamrab oladi. SHO- o'zida emotsional zaryadlangan, bir fikr, tuyg'u va taassurotlarning ustuvor bo'lib qolishidan iborat komplekslarni tashkil etadi.

- Kollektiv ongsizlik-insoniyat va avlodlarning xotira izlarining yashirin saqlanishi Unda bizning o'tmish emotsiyalarimiz va insoniyatga xos fikrlar va tuyg'ular aks etgan. Arxetiplar.

Arxetiplar — birlamchi model yoki kollektiv ongsizlikning tarkibiy elementi hisoblanadi. Ular o'zida insonlar idrok etganlarini, kechinmlari va voqealar ta'siriga javob berishini ma'lum obrazlarda ilgari surishlari tug'malik shaklini namoyon etadi.

Eng asosiy arxiteplar Men arxetipi, ota, ona, Xudo, donishmand va boshqa arxetiplaridir. Arxetiplar o'zida simvollar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Masalan, Mariya, Mona Liza va boshqalar. Hoch, oltitomonli yulduz, budda g'ildiragi.

Shaxs strukturasi. SHaxs strukturasi quyidagi tuzilmalardan iborat:

ego,

person,

anima (animus),

soya va o'zlik.

Ularning mazmuniy ifodalanishi quyidagicha:

Ego — ongning markazi bo'lib, o'z-o'zining anglashning asosi hisoblanadi.

Person — bu jamoa kishisi bo'lib, inson o'zini boshqalar bilan o'zaro munosabatda namoyon qiladi.

Salbiy va ijobiy personlar mavjud. Birinchi navbatda u individuallikni ifodalab, kommunikatsiyaga muvofiqlashtiradi. Ikkinchidan person **individuallikni** bo'g'ib qo'yishi mumkin. SHu bois person-ongning yuqori qatlami, ego ancha chuqurlashuv, botiq qismi.

Soya o'zida shaxsning siqib chiqarilgan tomonini ifoda etadi. Soya egoning aks ettirilishida mavjud. Soya shaxsning sotsial standartlar mavjudligi bilan murosaga qila olmasligini ifodalovchi xohishlarini qamrab olgan. Soya-hayot quvvat, ijod manbaini saqlovchi sanaladi. SHu sababli ego soya quvvatini zarur oqimga yo'naltiradi.

Anima va animus.

K.Yung erkak va ayol psixikasining o'ziga xos tabiatini anima va animus tushunchalari bilan izohladi.

Anima — erkakdagi ayolning ichki timsoli, ya'ni ongsiz namoyon bo'luvchi ayollik tomoni;

Animus— ayollardagi erkakning ichki timsoli, uning ongsiz namoyon bo'luvchi ayollik timsoli.

Yung anima va animus inson xulq-atvorida uyg'unlashagan tarzda namoyon bo'lishi kerak, oqibatda uning har tomonlama muvofiqlashuvini ta'minlaydi.

A.Adlerning Individual psixologiyasi

Alfred Adler (1870-1937) individual psixologiyaning asoschisi hisoblanadi. Uning asosiy asarlari: «Nerv xarakteri haqida» (1912), «Individual psixologiyaning nazariyasi va amaliyoti» (1920), « Insonshunoslik» (1927), «Hayotning mazmuni» (1933).

Inson tabiati

Inson hayoti — shaxs uchun ahamiyatli maqsadlar yo'nalishidagi o'sish va rivojlanishga uzluksiz harakat hayot maqsadlari insonning taqdirini belgilaydi.

Inson xulq-atvori-irsiyat va muhit ta'siri natijasiga emas, balki insonning o'z hayotining arxitektori sanalgan ijod kuchidan ham iborat

Individ jamiyatdan tashqari ko'rib bo'lmaydi, uning xulq-atvori esa sotsial kontekstdan tashqarida . Har bir insonda umumiylik va sotsial qiziqishning tabiiy tuyg'usi mavjud, ya'ni hamkorlikning sotsial munosabatlariga tug'ma ravishda intilish mavjud.

Inson xulq-atvori o'zi va atrof olam haqidagi tasavvurlari bilan belgilanadi «appersepsiya sxemasi». Erishilmagan maqsad yoki vazifalar inson xulq-atvorini yo'naltirib, harakatlantirib turadi.

Insonga yagona, yaxlit, unsurlari bir-biri bilan o'zaro muvofiq keluvchi mavjudod sifatida qaraydi. Individuum miya va tana, onglik bilan ongsizlik, tafakkur, tuyg'u, harakat, shaxsda namoyon bo'luvchilar yagonadir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Рахматуллаева, П. М., & Маҳкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.

2..Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).

3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).

4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.

5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(1).

6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Rahmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(1).

7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(1).

8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO 'DAKLIK DAVRI TO 'G 'RISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(1).

9. Rahmatullayeva, M. (2021). O 'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO 'NALISHLARI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 1(4).

10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(2).

11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(2).

12. Zakirovich, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2022): 543-545.

13. Джуманов, Ш., & Холикулова, С. (2022). Талабаларда коммуникатив қобилиятлари шакллантириш имкониятлари. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 513-515.

14. Djumanov S. TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILYATLARINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSIGA YONDASHUVLAR VA

TUSHUNCHALAR //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – Т. 3. – №. 1.

15. Джуманов, Ш.З. (2018). Бўлажак ўқитувчининг шахс бўлиб шаклланишида коммуникатив қобилиятнинг моҳияти. FarDU–ilmiy xabarlar.– Фарғона, 5, 113-116.

16. Джуманов Ш. ЎҚИТУВЧИ ВА ТАЛАБАЛАР ПЕДАГОГИК МУНОСАБАТЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2023. – Т. 3. – №. 4. – С. 77-82.

17. Djumanov Sh.Z. Talabalarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish texnologiyalari // Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari. Xalqaro miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami – Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali, 2022-yil 14-15-oktyabr. 522-bet.

18. Джуманов Ш.З. Бўлажак ўқитувчиларда коммуникатив қобилиятларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари // “ТАФАККУР ЗИЙОСИ” - илмий-услубий журнал Жиззах, 2020. № 3. –Б.13-15.

19. Zakirovich, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2022): 543-545.

20. Djumanov Sh.Z. Talabalarni kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish va kasbiy muomala jarayoniga tayyorlash. Ўзбекистонда психологияни ривожлантириш муаммолари: назария ва амалиёт уйғунлиги, 112-115.

21. Джуманов, Ш., & Холикулова, С. (2022). Талабаларда коммуникатив қобилиятларни шакллантириш имкониятлари. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 513-515.